

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD), II/1 (2013), 143-168

**BÜYÜK DEVLETLERİN KAFKASYA'DAKİ ERMENİ SİYASETİ
(Kafkasya'daki Ermeni Olaylarına Işık Tutan Bir Arşiv İncelemesi
1910-1920)**

Beşir MUSTAFAYEV*

Özet

XVIII. asırda Kafkasya'yı ve Kuzey Azerbaycan'ı ele geçirmek için geniş çaplı savaş faaliyetine başlayan Çarlık Rusya'sı ve Batılı ülkeler, XIX asırda kendi amacına ulaşmıştır. Ermenilerin Kafkaslar'a ve Azerbaycan'a yerleştirilmesi ve güçlendirilmesinin esas sebebi Rusya ve diğer güçlerin bu arazide yürüttüğü Hıristiyanlaştırma ve doğal zenginlikleri, özellikle Bakü petrolünü ele geçirme siyasetinin sonucu idi. Ermenilere, Rusya başta olmak üzere dış güçlerin destek olduğunu gösteren çok sayıda arşiv kaynağı bulunmaktadır. Bu kaynakların bir kısmını makalemizde kullanmaya çalıştık. Arşiv kaynakları, Ermeniler büyük devletlerin desteğiyle sadece Osmanlı sınırları içerisindeki Anadolu Türklerine değil, aynı zamanda Azerbaycan Türklerine de mezalim uyguladıklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Azerbaycan, Rusya, Ermeni, İngiltere.

* Dr., Türk Dünyası Tarihi Uzmanı, besirmustafa@gmail.com

Abstract

Armenian Policy of Great Powers in the Caucasus (An Archival Study Lights to the Armenian Incidents in the Caucasus 1910-1920)

In XVIIIth century Tsarist Russia and Western countries which have started large-scale war activities to capture the Caucasus and Northern Azerbaijan, achieved their own goals in XIXth century. The main reason of settlement of Armenians in the Caucasus and in Azerbaijan, increase in this population and strengthen of them was make Christian politics and as a result of the policy that capture its natural riches, especially Baku oil which carried out by Russia and other powers in this land. There are large number of archival sources which show that external forces especially Russia supported Armenians. We have tried to use some part of these resources in this article. In the archive sources appear that, Armenians with support of the great powers, implemented the atrocities not only to Anatolian Turks within the boundaries of Ottoman Empire, also Azerbaijani Turks.

Keywords: Ottoman, Azerbaijani, Russian, Armenian, British.

Giriş

1715'ten günümüze kadar Rusya'nın Kafkasya ve Ortadoğu'da vazgeçilmez siyasetinin baş aktörü kuşkusuz Ermeniler olmuştur. Ermeni meselesi, aslında ilk kez Rus Çarı I. Petro döneminde (1672–1725) Rus politikasının bir parçası haline gelmiştir. Çar I. Petro, 1722'de düzenlediği Hazar seferiyle Kafkasya'da tutunmak için merkezi Bakü olmak üzere Hazar'ın batı kıyısında bir Ermeni Krallığı oluşturmak istemiş ve bu amaçla, bölgeye dağılan ve genel anlamda ticaretle uğraşan Ermeni cemaatlerinin listesini hazırlayarak Mazandaran'dan başlayıp Dağıstan'a kadar olan Azerbaycan topraklarına yerleşmelerine çalışmıştır. Ancak bu başarılı olmamış, Ruslar bu hedeflerine yüz yıl aradan sonra 1828'de İran, 1829'da Osmanlı ile yaptıkları Türkmençay ve Edirne antlaşmalarıyla ulaşabilmişlerdir. Bu antlaşmalar gereği Osmanlı ve İran'dan göç ettirilen Ermenilerden müteşekkil merkezi Erivan olmakla bir Ermeni tampon bölgesi oluşturulmuştur. 1918'e kadar oluşturulan bu tampon bölgede Ermeniler hep azınlık olarak kalmışlardır¹.

1 N. Necef Ekber, "Kafkasya'ya Rus Göçleri", **Rey Dergisi**, Ocak-Şubat-Mart, no. 3, Ankara 2000; G. Cavadov, **Azerbaycan'ın Azzayıllı Xalqları ve Milli Azlıqları**, Bakı 2000, s. 391.

Birinci Dünya Savaşı başladığı dönemlerde Türk halkları ve kurdukları devletlerin birçoğu buldukları coğrafyada Rus Çarlığı hâkimiyeti altında varlıklarını korumaya ve devam ettirmeye çalışıyordu. Deli Petro'dan itibaren sıcak denizlere açılma amacıyla hareket eden Çarlar, Kafkasya üzerinden bu amaca ulaşmak için harekete geçtiklerinde burada yaşayan Gürcü ve Ermeni toplumları değil, Kafkasya'daki Müslüman toplulukları karşılarında buldular. Rusya, Kafkaslarda yaşayan halkları her türlü milli hak ve hürriyetlerden mahrum bıraktı.

XX. asrın başlarından itibaren sömürgeci emellerle hareket eden Rusya ve Batılı devletler başta Osmanlı Devleti ve Azerbaycan olmak üzere, bütün Müslüman ülkeler aleyhindeki her hareketi desteklemiş, onların çıkarlarına yönelik her oluşumu engellemiştir. Bu emperyalist devletlerin içerisinde iki tanesi ön plana çıkar ki bunlar Rusya ve İngiltere'dir. Birtakım yayılmacılık ve paylaşım siyaseti çatışsa da, bu iki devleti birlikte hareket ettiren faktörlerin başında “*Ermeni*” unsuru gelmektedir. Ruslar ve diğer büyük güçler Kafkaslarda Müslümanlara karşı daima Ermenileri silahlandırmıştır.

Kafkaslar, geçtiğimiz yüzyılın evvelerinde başta Azerbaycan olmak üzere, Gürcistan ve Ermenistan büyük devletlerin siyasi güdümünde etnik, ekonomik, kültürel ve sosyal kargaşa içinde idi. Rusya'nın tutarsız tavrı ve yeni siyasi güçlerin bölgeyle olan ilişkisi sonucunda içteki dengelerin büsbütün altüst olmasına (özellikle Azerbaycan arazileriyle oynanmasına; *Ta ilk yıllardan işgal edile gelen Kuzey Azerbaycan arazilerinin yüzölçümü, sırasıyla: 1) 200 bin km², 2) 130 bin km², 3) 114 bin km², 4) 87 bin km²) Kafkasya'yı etnik çatışmaların en yoğun olduğu bölge konumuna getirmiştir. Bugünkü siyasi süreci göz önüne aldığımızda, Kafkasya'nın kaderine ilişkin en az söz hakkının Kafkas halklarına verildiği görülmektedir². Ermenilerin Ermenistan'da çoğunluk olması 1918–1920 ve 1946–1947 yıllarında bölgedeki Müslüman Türklere karşı yapılan etnik temizlikle mümkün olmuştur³.*

2 S. N. Glinka, **Ermenilerin Azerbaycan'a Köçürülmesi**, Bakı 1995, s. 73.

3 Rusların Kafkasya politikası, Türkiye sınırında Hıristiyan Gürcü ve Ermeni olmak üzere bir gayrimüslim halka oluşturarak, Türkiye'nin Azerbaycan ile Azerbaycan'ın da Türkiye ile coğrafi irtibatını kesmek olmuştur. Bunun için

Çarlık Rusyası'nın Ermeni İskân ve Stratejik Faaliyetleri

Bugünkü Ermenistan ve Ermeni kimliğinin Rus siyasi aklının bir icadı olduğunu söylemek hiçte yanlış olmayacaktır. Aslında Rusya, Ermenileri kendi amacı doğrultusunda kullanırken hiçbir zaman Ermeni dostu olmamıştır. Ermeniler de bunun farkında oldukları halde güç de olsa kendi hayallerine ancak Ruslar aracılığıyla ulaşacaklarına inanmışlardır. Çünkü Ermeniler, bir Ermeni coğrafyasının oluşmasında Ruslara her zaman minnet duymaktadırlar ki bunda da haksız sayılmazlar.

XIX. yüzyılın sonlarında Bakü'de petrolün bulunması bu bölgede yeni bir ekonomik potansiyel meydana getirdi. Böylece Bakü uluslararası bir şehir görünümü kazandı. Azerbaycan Türkleri, Ruslar ve Ermeniler bölgede üç büyük gurubu teşkil etmekteydi. Türkleri oranları % 40-% 50 arasında değişen diğer Müslüman guruplar takip ediyordu. Bunlar İran ve Dağıstan'dan göç eden kişiler olup, yarı işçi, yarı köylü en az şehirleşmiş gruptu. Petrol endüstrisinde çalışanlar daha çok vasıfsız ve düşük ücretle çalışan Müslümanlar idi. Daha yüksek ücretli işler ise Ermeniler ve Ruslar tarafından yapılmaktaydı. Azerbaycan'daki dönemin nüfus oranlarına bakıldığında, Ermenilerin dışındaki diğer milletler Türkler etnik olarak değil, dini özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Bu nedenle Azerilerin sayısı *Sünni* ve *Şii* olarak iki grupta verilmiştir. Bakü başta olmak üzere bölgenin Müslüman nüfuzu 636 bin 900 (% 81.13), buna karşılık Hıristiyanların toplam nüfuzu ise 130 bin 49 (% 15.5) olup, bu nüfuzun 66 bin 542'si Gregoryen Ermeniler (% 8.48), 41 bin 672'si ise Ortodoks Ruslar (% 5.31) oluşturmaktaydı. Musevilerin sayısı ve oranı ise 9 bin 492 (% 1.21), 1.805 (% 0.22) Katolik yaşadığı bilinmekteydi⁴.

Kafkasya dışından Ermenileri göçmen olarak getirip bölgeye yerleştirmiş, suni bir "*Ermeni Devleti*" ortaya çıkarmıştır. Sabahattin Zaim, **Türk ve İslam Dünyasının Yeniden Yapılanması**, İstanbul 1998, s.11-17.

4 Tadeusz Swiętochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920**, (çev. N. Mert), İstanbul 1988, s. 40-45; Mahmud İsmayıl, **Azerbaycan Tarixi**, Bakı 1993, s. 206-207.

Türk nüfusa uygulanan baskı ve göç politikası, Çarlık idaresinin Azerbaycan'ı ilk ele geçirdiği zamandan itibaren başlamıştır. Bu bölge potansiyel bir hammadde kaynağı ve Rusya'nın diğer bölgelerdeki halkları iskân ettirebileceği müsait, stratejik öneme sahip bir bölge olarak görülmüştür. Rus taraftarı halklar ve azınlıklar (*Ermeniler ve Yezidiler*) bu bölgeye göç ettirilerek Azerbaycan ile Türkiye arasında bir tampon bölge oluşturmak istenmiştir. Ermenilerin iskân politikası çerçevesinde Rusya, Ermenilerin Azerbaycan'a göç etmelerini sağlamak için İrevan ve Nahçıvan'da göç komiteleri oluşturmuş ve göç edenlere özel imtiyazlar vermiştir. Bu bağlamda Ermeniler özellikle Nahçıvan, İrevan ve Dağlık Karabağ'da iskân edilmişler. Böylece Azerbaycan topraklarının demografik yapısı Ermeniler lehine değişmeye başlamıştır⁵.

Ermeniler ve Azeriler arasındaki ilişkilerin esası A. Griboyedov, Knyaz Argutyayn ve General Ter-Gukasov'un yardımcılarıyla Ermenilerin geçici olarak Bakü, Karabağ, Nahçıvan, Gence, Kuba vb. yerlerde yerleştirmeye başladığı bir zamanda atıldı. Ermenilerin gelmesiyle Türklerin yaşadıkları topraklar azalmış olsa bile hiç kimse onlar ile ilgilenmedi. Azerbaycan Rusya'nın işgali altına girmeye başladığı andan itibaren Ermeniler, Çar hâkimiyeti ile yerli halk arasında bir çeşit aracı durumuna geldiler ve devlet hizmetlerine alındılar⁶.

Rusya'daki işçi ve köylülerin ihtilal harekâtı XX. yüzyılın başlarında tekrar filizlenmeye başladı. Bu olaylar özellikle Kafkasya ötesinde büyük yankı uyandırmıştır. Kafkasya'daki grev hareketleri esas itibariyle milli bağımsızlık mücadelesi olduğu da söylenebilir. Bu hareketlenme özellikle köylüler ile ittifak kuran işçi sınıfı arasında gerçekleşmekteydi. XX. yüzyılın başlarında meydana gelen genel grevler Çarın emriyle kuvvet kullanılarak kısa sürede bastırıldı⁷.

5 Aygün Attar, **Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti**, Ankara 2005, s. 49-52.

6 **ARSPİHA**, F. 267, Siy. 8, İş. 259, s. 5.

7 **ARDTA**, F. 484, Siy. 1, İş. 5, s. 44-78-88; Nesrin Sariahmetoğlu, **Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)**, TTK yay., Ankara 2006, s. 151-152.

Büyük Devletlerin Kafkasya'daki Ermeni Siyaseti (Kafkasya'daki Ermeni Olaylarına Işık Tutan Bir Arşiv İncelemesi 1910-1920)

Rusların Müslüman ve Gayrimüslimler arasında ise nifak tohumları yayması üzerine Ermeniler, kendi planlarını uygulamaya koyuldular. İlk olarak kilise ve vakıfların idaresini kendi ellerine aldılar. Öte yandan Azeriler aleyhine çıkışlar yapmak için Rusya'dan himaye edilmeye başladılar. Rusya'da büyük nüfuz elde eden “*Menşevik*” (*işçilerin sosyalist fırkası*) teşkilatının Kafkaslar ayağına Ermeniler ve Gürcüler dâhil olmayı başardılar. Kafkaslarda meydana gelen gaffet ortamından yararlanmak isteyen Ruslar, Ermeniler aracılığıyla propaganda faaliyetlerini yaymağa başladı⁸.

Bu faaliyetler neticesinde J. Mc Carthy, Ermeni ve Rus ittifakı sonucu zarar gören ve kaybedenin de her iki tarafın olduğunu, kazananın sadece Rus olduğunu söyle dile getirmektedir: “**Çar devriminde Ruslar Azerbaycan'daki etnik anlaşmazlıkları körüklemiş ve iki toplum arası savaşı alevlendirmiştir. Türkler ve Ermeniler boyunduruğu altında yaşadıkları Ruslara karşı savaşacaklarına birbirilerine karşı savaşmışlardır. Hem Türkler hem de Ermeniler birbirilerini düşman kabul etmenin acı derslerini böylece öğrenmiş oldular. Çoğu da ne kan ne de savaş istiyorlardı. Ama taraflar için bu yönde ortam çoktan planlanmıştı. Tarih boyunca her iki taraf da öldürdü ve öldürüldü**”⁹.

K. Kartal, Ermeniler ve Ruslar ile ilgili yaşadığı olaylardan yola çıkarak hatıralarında yer alanları şöyle ifade etmektedir: “*Rusların ve Ermenilerin Türk toprakları üzerinde daima gözü olmuştur. O yüzden her ikisi de bizim düşmanımız. Bu zihniyetimize onların bize karşı duyduğu kinleri ve mezalimleri yol açmıştır. Benim Rusya'da, Ruslar ve Ermeniler ile birlikte yaşadığım yıllarda şahit olduğum olaylar bunlara örnek teşkil etmektedir. Bu uğurda daha çok 'ırkçılık', 'Hıristiyanlık' ve 'kiliseyi' kullanmışlardır*”¹⁰.

8 RFDTA, F. 1405, Delo. 119; Cahangir Zeynalıoğlu, **Muxteser Azerbaycan Tarixi**, Azerbaycan Kitap Palatası, Bakı 1992, s. 107.

9 Justin McCarthy, “Bırakın Tarihçiler Karar Versin”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, ASAM Yayınları, Ankara 2007, s. 52.

10 Kinyas Kartal, **Erivan'dan Van'a Hatıralarım**, Anadolu Basın Birliği Merkezi Genel Başkanlığı, No: 23, Ankara 1987, s. 17.

Bu konuda Yelizavetpol (*Gence*) Gubernatörü (*Valisi*) A. Kaçalov şunları yazmıştır: “*İrkçilik Ermeni milletinin başlıca özelliğidir. Her bir Ermeni kendisini herkesten, Rus, Gürcü ve Tatar’dan (Azerbaycan Türkü) yüksek, akıllı, kurnaz, cömert ve becerikli bilir. Ermenilerin ırkçılığı; kendi dinine bağlılık, açgözlülük, ihtiyatlılık, her şeyi yapan, paraya inam, zenginlik ve sermaye karşında bir kul olarak tapınma şeklindedir. İşte bunlar Ermenilerin yaratılıştan olan özelliğidir*”¹¹.

Moskova Panislamist cemiyetinin reisi General S. Dovitch, “*L’Evrope Sans Turquie*” adlı eserinde (1913) Ermenilerle ilgili dört alternatif bulunduğunu yazıyordu:

1. *Avrupa kontrolünde Türk ıslahı*
2. *Tam Bağımsızlık*
3. *Yarı Bağımsızlık*
4. *Rusya’ya katılmak*

Dovitch, Ermenilerin Rusya’ya katılmasını öğütüyor ve şöyle diyordu: “*Rusya’ya katılmak Ermenilerin refahı, mutlulukları ve geleneklerinin sağlanması için tek çaredir*”¹². İşte Ermeniler bu aşamadan sonra Rusya’ya var güçleriyle sarırlılar ve ona destek olurlarsa, onun sayesinde bağımsız devlet olacakları hayali ile hareket etmişlerdir.

İngilizlerin Ermeni Planları

İngiltere, Osmanlı Devletinin yıkılması ve Doğu halklarının esir edilmesi için Kafkaslar, Balkanlar ve Ortadoğu’da harekete geçti. Sırlar, Rumlar, Bulgarlar, ayrıca Ermeniler ve Gürcülerin bağımsızlık hareketlerini olumlu karşıladı. Azerbaycan ise bölgede yalnız bırakıldı¹³.

11 **RFDTA**, F. 841, L. 7, D, 290, s. 38; **RFDTA**, F. 821, L. 7, D. 220, s. 41.

12 Mehmet Hacaloğlu, **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul 1976, s. 564-565.

13 Bkz: Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya (1798-1919)**, Ankara 1970.

Büyük Devletlerin Kafkasya'daki Ermeni Siyaseti (Kafkasya'daki Ermeni Olaylarına Işık Tutan Bir Arşiv İncelemesi 1910-1920)

Azerbaycan'daki gelişmeleri dikkatle takip eden İngiltere, Bakü petrollerinin Bolşevikler, Taşnaklar ve Almanlar arasında çıkar çatışmasına sahne olduğunu ve bunlardan birinin eline geçmesi halinde, bu durumun kendileri aleyhine sonuçlar doğuracağını düşünüyordu. İngiltere başkumandanlığı bu gelişmeler üzerine Irak'taki kuvvetlerinden bir bölümünü, Basra körfezi üzerinden Güney Azerbaycan'da Hazar denizi kıyılarına gönderme kararı aldı. Çünkü Azerbaycan petrollerinin yukarıda sözü geçen tarafların eline geçmesi halinde petrolün borularla Batum limanına ulaştırılması mümkün olacaktı. Bundan Almanya büyük kazanç elde edecekti. Öte yandan Osmanlı, *Pan-Türkist (Pantürkizm)* istekleri için önemli bir mevki elde ederek, Bakü'den İran ve Türkistan'a ve oradan da Afganistan'a geçmeleri halinde, Hindistan'daki İngiliz sömürge yönetiminin büyük bir baskı altına gireceğini hesapladı. Bunun için Bakü'nün Osmanlı'nın eline geçmemesi gerekiyordu¹⁴.

Bu bağlamda **İngiliz-Ermeni ilişkilerinin temelinde yatan esas olarak üç faktör dikkatimizi çekmektedir:**

1. *İngiltere'nin iktisadiyatı ve sömürgeleriyle bağlantılı menfaatlerini korumak.*
2. *Osmanlı'yı bölmek ve bu yolda iyi pay elde etmek.*
3. *Petrol rezervlerine ulaşan yolların kontrolünü elinde bulundurmak.*

İngiltere gerek ıslahat konusunu gündeme getiren *Rosbery kabinesi*, gerekse de ondan sonra gelen *Salisbury kabinesi* Ermenileri koruma hususunda son derecede istekli idiler. Öte taraftan Avusturya-Macaristan ve İtalya ise bu konuda etkin bir politika izlememişlerse de, İngiltere'nin politikasına karşı çıkacak hiçbir şey yapmamışlardır¹⁵.

14 Beşir Mustafayev, "Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'daki Faaliyetleri (1905-1920)", **Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı**, İzmir 2009, s. 205.

15 Münir Süreyya Bey, **Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)**, No: 53, BOA Yayınları, Ankara 2001, s. 40-123.

İngiltere askeri istihbaratı, Dışişleri Bakanlığını bilgilendirerek, Ermeniler tarafından Müslümanların katledildiğini mutlak surette inkâr etmenin kabul edilebilirliği konusunda şüphelerini bildirdi. Dışişleri Bakanlığı görevlisi M. Lindley bölgedeki İngiliz görevli Leslie Urquhart'dan naklen şu bilgileri gönderdi: “*Ermeniler Bolşevikler ile birleştiler. Azeriler ile savaşa devam yerine aralarındaki kan davasını yeniden başlattılar. Bakü’de 8 binden fazla Türk öldürüldü ve Gence bölgesinde 18 bin silahsız Müslüman, Ermeniler ve Bolşevikler tarafından katledildi*”¹⁶.

Ermeni mezalimi, dönemin İngiliz yetkililerinin raporlarında da görebiliriz. Ermenilerin Müslümanlara yaptığı işkence hareketlerine tanık olan Rawlinson, 15. kolordu harbiye nezaretine 26 Temmuz 1919’da gönderilen raporda şöyle der: “**İngilizlerin Kafkasya’daki askerlerinin çekilmesi üzerine burayı tekrar askeri denetim altında bulundurmak için Kafkasya’da asayişin bozulmuş olduğunu gösterecek şekilde Ermenilerin her türlü yola başvurmaktan geri durmadıklarını, hatta Müslümanlara karşı mezalimi ileriye götürecektir bazı noktalarda keşif kollarıyla sınırımıza tecavüz ettiklerini, bizi de bunların aleyhine hareket etmeye teşvik etmiş olduklarını daha evvel arz etmiştim**”¹⁷. Ermenileri kıskırtmak suretiyle amaçlarına ulaşamayacaklarını anlayan Rawlinson, gerçeği ortaya çıkarmakta ve bu şekilde Kafkasya’ya kuvvet getirilmesini temine çalışmaktadır.

Azerbaycan’daki İngiliz Kuvvetleri Komutanı Thomson duyurusunda şunları ifade etmiştir: “**İngiliz kuvvetleri Kafkaslarda huzuru ve düzeni sağlamak için gelmiştir. Bu yönde bizlere yardımcı olmak umuduyla Kars Milli Şurası kurulmuştu. Ancak şura bunu yapmadı. Halkın huzurunu ve düzenini sağlamak yerine, sadece kargaşaya ve isyana sebep oldu. Adı geçen şura İngiliz komutanlığına devredildi. Bundan sonra iktidar İngilizlerin elinde olacaktı ve Kafkaslarda yeni bir yönetim kuracaktır. Halk, İngiliz komutanlığının bütün emirlerini uygulayacaktır. Komutanlık, halkı**

16 Mustafayev, a. g. t., s. 204-208.

17 BOA, HR, SYS, 2877/56, Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri 1896–1922, c. IV, Ankara, s. 157-158.

Büyük Devletlerin Kafkasya'daki Ermeni Siyaseti (Kafkasya'daki Ermeni Olaylarına Işık Tutan Bir Arşiv İncelemesi 1910-1920)

eski yerlerine yerleştirmeye, huzuru ve asayişini oluşturmaya gayret edecektir. İngiliz makamlarının izni olmadan silah taşımak yasaklanmıştır. Halk ya kendi evinde ya da İngilizlerin gösterdikleri yerlerde yerleşebileceklerdir. Bu kurallar geçicidir. Her türlü sorun barış konferansı ile çözülebilir. Halk yerlerine dönünce yeniden işleriyle uğraşabileceklerdir. Bu konuda herkes gereken yardımı ve hassasiyeti göstermelidir. İngilizler bütün halklara eşit davranacaktır. Bölge, General Devi'ye tabidir ve tüm emirler itirazsız uygulanacaktır. Yerine getirmeyenler cezalandırılacaktır. Barış konferansı her halkın geleceğini belirleme konusunda o halkın tavrını esas alır¹⁸.

Bölgede görev yapan elemanlarının raporlarına yansıyan Ermeni mezalimine rağmen, buradaki petrolden daha fazla yararlanmak isteyen İngilizler, Ermenilere engel olmak yerine çatışmaların sürmesini menfaatleri için daha uygun bulmuş, yurt dışı siyasi ve dini örgütlenmelerine yardımcı olmuşlardır.

Almanya'nın Ermeni Politikası

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'nın müttefiki olan Almanya, Kafkaslar konusunda Osmanlı ile bir çıkar çatışmasına girmişti. Kafkasların zenginliklerini ele geçirmek isteyen Almanya, özellikle Bakü petrolerinde söz sahibi olmayı hedefliyordu. Bu mülahazalarla hareket eden Almanların desteğini sağlayan Gürcüler, 26 Mayıs 1918'de Güney Kafkas Cumhuriyetinden ayrılarak, kendi bağımsızlığını ilan etmişti¹⁹.

Öte yandan Almanlar, Azerbaycan'ın Bolşevik-Taşnak katliamlarından kurtarılmasında Osmanlı'nın yanında yer almamaktaydı. Türk Ordusunun Bakü'ye girmesini hiçbir zaman kabul edemedi. Bundan dolayı Sadrazam Talat Paşa, Almanya'daki bu uygulamayı öğrenmek için Berlin'e gitti. Neticede Almanlar, Talat Paşa'nın 10 Eylül 1918 tarihli muhtırasına 12 Eylül'de verdikleri cevap: “Osmanlı'nın Kafkaslarda bağımsız devletler kurma arzusunu tümüyle

18 RFDTA, F. 544, Siy. 13, İş. 20, s. 30; ARDA, F. 894, Siy. 10, İş. 69, s. 2.

19 **Türk Harbi Kafkas Cephesi, Askeri Tarih Bülteni**, ATASE yay., c. II, s. 551-553.

takdir etmekle beraber; Gürcistan'ın tanınması, Azerbaycan ve Kuzey Kafkas Cumhuriyetlerinin ise tanınmaması yönünde olmuştur". Daha sonra Talat Paşa, 23 Eylül'de Almanya ile bir anlaşma imzaladı. Anlaşmaya göre Osmanlı Devleti Azerbaycan'ı en kısa sürede boşaltacak ve Rusya tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınmasını sağlanacaktı. Fakat Almanya, Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması için hiçbir girişimde bulunmadı²⁰.

Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra Almanya'nın Azerbaycan ve Ermenistan siyasetinin iki ayağı olduğu dikkati çekmiştir. Bunlardan ilki Azerbaycan'ın doğal zenginliklerinden istifade etmek, diğeri ise Azerbaycan'da yaşayan Alman kolonilerinin vaziyetinden Azerbaycan hükümetine tazyik vasıtası gibi istifade etmektir. Bunun dışında Almanlar, Kafkas İslam Ordusunun Bakü'yü kurtarmasına da mani olduğu bilinmektedir. Almanlar, Bakü'ye karşı harekâta geçen ordu birliklerinin içerisinde bir Alman birliğinin de olmasını istemekteydiler. Fakat İslam Ordu Kumandanlığı bunu kabul etmemiştir. Çünkü bu bir askeri yardım değildi. Halil Paşa bu duruma itiraz edince, Almanlar Bakü'deki Alman birimlerinin can ve mal güvenliğini korumak için bir tabur göndereceklerini bildirmiştir. Buna Nuri Paşa, Halil Paşa ve M. E. Resulzade hükümeti itiraz etmiştir. Bunun dışında Almanlar, Bakü kurtarıldıktan sonra Resulzade hükümetinin haberi olmadan özel bir trenle heyet halinde Bakü'ye gelme girişimine koyuldular. Lakin halk Şamhor (**Şamxor**) istasyonunda trenleri durdurarak, Almanları geri göndermeye muvaffak olmuştur²¹. Almanlar bu girişimlerinden sonuç alamayınca bu sefer iktisadi yönden baskı uyguladı. Böylece Almanlar ticari yönden Azerbaycan'da ilk adımlarını atmış oldular²².

Bu yönde Bakü petrolü için Almanlar da bölgede bir takım tazyikler gerçekleştirmekteydi. M. E. Resulzade, Almanya ve Rusya arasında Bakü'nün görüşü alınmadan imzalanan anlaşmaya ve daha çok Almanya'ya karşı çıkarak

20 Mirze Bala Memmedzade, **Ermeniler ve İran**, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı 1991, s. 98-99.

21 **ARDA**, F. 897, Siy. 1, İş. 20, s. 36-100-113.

22 **ARDA**, F. 897, Siy. 1, İş. 20, s. 111-112.

Büyük Devletlerin Kafkasya'daki Ermeni Siyaseti (Kafkasya'daki Ermeni Olaylarına Işık Tutan Bir Arşiv İncelemesi 1910-1920)

şöyle demiştir: “Bakü Azerbaycan için sadece bir toprak parçası değil, aynı zamanda Ermeni isyan ve mezalimine karşı halkımın ölüm-kalım yeridir”²³.

Alman Generali, Bronzaf Schellendorf 24 Temmuz 1921'de *Deutsche Allgemeine Zeitung* gazetesinde Ermeniler hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “Ermeni isyan ve mezalimi için hiçbir neden yoktu. Şahidi olduğum Ermeni mezalimi, sonraları Türklerin yaptığından çok daha korkunçtur”²⁴. Bakü Halk Komiserleri Sovyetinin reisi S. Şaumyan'ın Almanların Azerbaycan'daki faaliyetleri hakkında V. İ. Lenin'e göndermiş olduğu mektupta şöyle denmektedir: “Alman-Ermeni ve Alman-Azeri ilişkileri hakkında bilgilerimiz zıtlik teşkil etmektedir. Kafkasya'daki durumdan ve Almanların planlarından hiç kuşkusuz bilgimiz var. Öncelikle Almanların Osmanlıdan farklı olarak kendilerine has niyetleri vardır. Bize göre Almanlar da Bakü'ye gireceklerdir. Ama bu yolda onları çok büyük zorluklar beklemektedir. Şöyle ki 217. divizyanın (askeri-birlik) Batum'da yerleşmesi Almanların Bakü'ye girmesi şüphesini ortadan kaldırmaktadır”²⁵.

Ayrıca Birinci Dünya Savaşında Osmanlı'nın müttefikleri olan Almanlar, müttefikini zor duruma sokan isyancı Ermenilere Kafkaslarda yardım etmek suretiyle ittifakın sadece çıkarları söz konusu olduğunda geçerli olduğunu göstermiştir.

Fransa'nın Ermeni Siyaseti

Hıristiyan Devletler, Şark meselesinde Ermenileri kullanmak için önce bu toplumun bir kısmını Katolik mezhebine çekti. Daha sonra bunları Avrupa kapitalizminin Osmanlı dâhilindeki simsarları haline getirerek, hem Gregoryen Ermeni halkı, hem de devlet içerisinde huzursuzluk çıkarttılar. Papalık ve Fransa, misyonerler aracılığıyla Katolik mezhebine çektikleri Ermenilerin

23 ARMDA, F. 970, Siy. 1, İş. 12, s. 4.

24 Musa Qasımov, **Birinci Dünya Muharebesi İllerinde Büyük Devletlerin Azerbaycan Siyaseti (1914-1918)**, c. II, Almanya Arxivlerinin Çap Olunmuş Senedleri, Bakı Trsz, s. 283.

25 SBKPA, F. 461, Senet. 42446, s. 46; Qasımov, a. g. e., s. 282.

koruyucusu haline geldiler. Böylece Osmanlı ve Kafkaslar üzerinde emperyalist emelleri olan diğer ülkeler gibi Fransa da Ermeni halkı üzerinde yoğunlaşarak kendi mezheplerine taraftar çekme çabalarına yöneldiler. Rusya Ortodoksların, Fransa Katoliklerin hamisi rolünü üstlenirken, ABD misyonerleri tarafından Protestanlığa kaydırılan Ermeniler aracılığıyla Amerikan kamuoyunun dikkatini Osmanlı Ermenilerinin üzerine çekmiştir²⁶.

Fransızların Ermeniler ile ilgilenmesi ekonomik çıkarlarına bağlı olmasına karşın, Rusların sıcak denizlere inebilmek için Ermenileri kullanmayı planlamaktaydı. Bu yolda Ermenilere özerklik gibi vaatler vermeye başladılar²⁷. Bu kapsamda Fransız görevlileri ile temaslarda bulundusalar da umduklarını alamadılar. Hedefleri “*Bağımsız Ermenistan*” gerçekleştirmek, geçici bir çözüm olarak “*milli yurdun*” kurulması ve Lozan Konferansına kabulleri şeklindeydi. Fransızlara göre Ermeniler için en iyi sığınma yeri Kafkaslar idi.

ABD’nin Ermeni Kartı

1918’de Kuzey Amerika Cemahir Müttehidesi Senatosuna Senatör Ledge’nin takdim ettiği raporda bağımsız “*Büyük Ermenistan*” projesi içerisinde şu araziler dâhil idi:

1. *Türkiye’nin Doğu Anadolu Bölgesi*
2. *Kafkasya Ermenistan’ı (Kuzey ve Batı Azerbaycan)*
3. *İran (Güney Azerbaycan)*

Ermeniler ABD’de Ermeni Milli İttifakının (*The Armenian National Union of America*), 1919’da Ermeniler hakkında “*The Case of Armenia*” ünvanı ile neşrettiği bir eserde yukarıdaki projenin kararı mevcut olduğu gibi “*Büyük Ermenistan*” haritası da tasdik edilmişti. Bu haritaya, Trabzon, Erzurum, Kars, Ardahan, Iğdır, Van, Ağrı, Hazar denizi, Kür (*Kura*), Aras nehri, Gence, Karabağ, Zengezur, Nahçıvan, Erdebil, Tebriz, Urmiya vb. yerler dâhildi.

26 Bkz: Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1987.

27 Mustafayev, a. g. e., s. 210-211.

Büyük Devletlerin Kafkasya'daki Ermeni Siyaseti (Kafkasya'daki Ermeni Olaylarına Işık Tutan Bir Arşiv İncelemesi 1910-1920)

ABD'de Ermeniler lehine yürütülen propaganda çalışmalarında daha önceki yıllarda buraya göç etmiş Ermenilerin de payı vardır. Böylece okyanus ötesinde sistemli bir şekilde yürütülen propaganda faaliyetlerinin etkisine girmeyen ve hatta bunlara karşı çıkan insanlar da meydana geldi. Amiral Bristol bunlardan bir tanesidir. Amiral Bristol, 24 Haziran 1920 tarihli raporunda Ermeni yalanları, kilisenin ve dünya basınının buna alet olması konusundaki üzüntülerini kaydeder ve Bishop J. H. Darhngton ile görüşmesini aktarmıştır. Bristol'un tüm raporlarında Ermeni bahanesiyle misyonerlerin Türklere yaptıkları haksızlıkları ve ABD halkını nasıl aldattıkları ortaya koyması bakımından ibret vericidir²⁸. Aynı şekilde Rus Subay Matoyev de raporunda akabinde olan ayaklanma ve katliam bilgilerini şöyle dile getirmekte: "*Ermeniler emre ve disipline uymayarak birkaç İslam köyünü yaktılar, failleri bulunamadı. Abbastuman ve Borcam'dan (Müslüman Türklerin yaşadığı araziler) telgraf ve telefon bağlantımız kesildiği için bir şey yapamadık*"²⁹. Rusya'nın Balkanlarda Slavcılık ve Amerika'nın Hıristiyanlık adı altında uyguladığı ve Ermenilerin Kafkaslarda uyguladığı faaliyetler bugün de aynı amaçlarla devam etmektedir. Ermeni faaliyetleri genellikle din adamları medya ve yabancı memleketlerde bulunan Ermeni cemaatleri tarafından yayılmaktadır.

İran ve Ermeniler

Kafkaslarda çok önemli konuma sahip olan İran, 1918'den itibaren Taşnakların faaliyet alanına çevrilmiştir. Öte yandan İran, Ermeni milli harekâtının merkezi olmuştur. Maddi yönden güçlü oldukları için gazete, okul, tiyatro ve kilise faaliyetleri üst seviyede idi. Ayrıca İran'ın askeri ve silah müesseselerinde görev almaktaydılar. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin hâkimiyete gelmesini fırsat bilen Ermeniler, Güney Azerbaycan'da bile iktisadi yönden tüm merkezleri ellerinde tutmayı başarmıştır. Rusya'nın İran Büyükelçisi Davityan'ın yardımıyla Ermeniler İran'da birçok imtiyazlar elde etmiştir.

28 Ömer Turan, "Amiral Bristol ve Türk-Ermeni İlişkileri Bağlamında Amerika'da Yürütülen Türk Karşıtı Propaganda (1919-1922)", **Uluslararası Askeri Tarih Dergisi**, no. 87, ATASE Yayınları, Ankara 2007, s. 159-164.

29 **ATASE** (III. Ordu Mezalim Dosyası, No: 28-29).

Lozan Antlaşmasından sonra Ermeni milletçileri İran'ı kendilerine faal bir alan olarak seçmiş, Taşnak çeteleri de Ermeni harekâtının merkezi olarak burayı uygun bulmuştur. Özellikle Tebriz, Hoy, Urmiya, Marağa ve Tahran şehirlerinde ekonomik yönden güçlü konumda olduğunu söyleyebiliriz. Fakat İranlılar bile bilmiyordu ki, “*Büyük Ermenistan*” projesi İran'ı da kendi sınırlarında göstermekteydi³⁰.

Tebriz’de yayımlanan Ermeni ‘*Droşak*’ gazetesindeki makalede, Taşnakların ikinci vatani İran olduğunu açıklanmaktaydı. Gazetede, “*Yafrem Keri*” (*‘Vatanımız Sahipsiz ve Esir Kalmış’ isimli Ermeni milli nağmesi*) unvanı ile terennüm edilen mısralar ile güya İran'ı içinde bulunduğu esaretten kurtarmağa çalışmaktalar. İran, Avrupa’daki Büyükelçiliklerini Ermeni asıllı şahıslardan atamaktaydı. Ermeni aydınları Osmanlı-İran savaşına ‘İran-Tahran’ benzetmesi yapmıştır. Bu ve bu gibi savaşlarda Ermeni asıllı Mamikonyanlar sülalesinden oluşan “*Milli Ermeni Ordusu*” her zaman Fars Ordusu ile müşterek hareket etmiştir³¹. Oysa Farslar, Araplar ve Türkler, Ermenilerin aksine İslamiyet sayesinde vücuda gelen müşterek İslam Medeniyeti üzerinde kurulmuş ve böyle devam eden veya etmesi gereken ülkelerdir.

İran’da Ermeni Taşnakların siyasi tebligatının esas amacı Türkiye ve Azerbaycan’a karşı olmuştur. İran’daki Taşnaklar ve muhacir Ermeniler, hâkimiyete gelen Pehlevi hanedanını Şoviniist, Pan-İranizm düşüncesinden maharetle istifade etmeye çalışır, onu daha da kızıştırmıştır. Oysa İran'ı ve Farsları sevdiği için Pan-İranizm düşüncesine kapılmamışlardır. Amaç İran'ı bu düşünce ile kandırmak ve “*Büyük Ermenistan*” yaratmak için İran'ı kullanmak ve yardım almaktır³².

30 **ATASE** 2922/512 (Kafkas Olayları Hakkında İstihbara Raporları).

31 Beşir Mustafayev, “Armenian Relations in Iran and the Caucasus Ceography of Outside Forces (1915-1920)”, **Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi**, XIII/51, (Kasım 2011-Ocak 2012), İstanbul, s. 79-87.

32 Ataxan Paşayev, **Açılmamış Schifelerin İzi İle**, Bakı 2001, s. 310; Memmedzade, **a. g. e.**, s. 18-22.

Büyük Devletlerin Kafkasya'daki Ermeni Siyaseti (Kafkasya'daki Ermeni Olaylarına Işık Tutan Bir Arşiv İncelemesi 1910-1920)

Zaman geçtikçe Ermeniler Türklerin elinden kurtulmak istedikleri gibi İran'ın da elinden kurtulmak için plan hazırlayarak bu kez Rusları seçmiştir. Tabi Ruslar da Ermenileri piyon olarak gördükleri gibi Türklere ve İran'a karşı her zaman koz olarak kullanmayı başarmıştır. İşte bu yönde en büyük yardımı “*Deli*” lakaplı I. Petro zamanında görmüşleridir. Deli Petro'nun projesi, Ermenileri İran'dan Şirvan'a (*Eski Albanya-Arran-Azerbaycan Toprakları*) göç ettirmek, buranın ahalisini de İran'a sevk etmektir. Böylece Ermeniler İran'ın elinden kurtulmuş olacaktır. Rusların Kafkaslara inmesi onların asırlar boyu İran ve Anadolu'yu (özellikle Boğazlar) elde etmeye çalışması ve bu yolda Ermenileri kullanmak olacaktı³³. İran-Rusya-Ermenistan arasındaki gizli planlar neticesinde son olarak Karabağ olayları bu oyunun son halkasını oluşturmuştur³⁴.

M. S. Ordubadi'nin “*Qanlı İller (Kanlı Yıllar)*” kitabında da Ermeni-Müslüman çatışmasının esas nedeni gibi Rusya, İran ve Batılı güçlerin desteği ile “*Bağımsız Büyük Ermenistan*” kurulması ilkesinin vurgulandığını görmekteyiz. Kitapta: “*Ermeni-Müslüman çatışmasının esas nedeni, Bakü ve Gence Guberniyasının (Valilik) Arran yörelerini Azerbaycan Türklerine verir,*

33 1988 yılından beri süregelen Dağlık Karabağ meselesi ve Güney Azerbaycan'daki Türklerden İran'a karşı yükselen aykırı sesler tüm bunların son örneğini teşkil etmektedir. Günümüzde de İran ve Ermenistan arasında siyasi yelpaze aynı güdümdedir. Güney Azerbaycan faktörü ortada olduğu sürece, İran-Ermenistan yakınlaşması daha çok bu yönde cereyan edeceği görüşü hâkimdir. Mustafayev, a. g. m., s. 79-90.

34 Kafkaslar'da hem yerel coğrafyasından hem de jeopolitik bakımdan merkezi önem taşıyan vaka Azerbaycan'ın Karabağ bölgesidir. Karabağ ekseninde Kafkaslar'da: (1) AGİT (Fransa-ABD-Rusya) Minsk grubunun çabaları sonuç vermemektedir. (2) Ermeniler halen de Rusya tarafından silah ve askerî üs şeklinde açık desteklenmektedir. (3) İran ile Ermenistan yakın işbirliği içindedir. (4) Azerbaycan'a sadece Türkiye'den siyasi destek vardır. (5) Ermenistan, Nahçıvan bölgesini abluka altında tutmaktadır. (6) ABD ve Batı ülkeleri petrol için bölgede çıkar peşindedir. (7) Hem Gürcistan hem de Azerbaycan, Rusya ilişkilerinde kendilerini güvensiz hissetmektedirler. Beşir Mustafayev, “İlk Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan Petrolünün Ermeni Faaliyetlerindeki Rolü (1918-1920)”, **İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, s. I, (Nisan 2012), İğdir, s. 79-81.

İrean ve Gence Guberniyası ve Karabağ topraklarını Ermenilere vererek, buraları da ‘Dağlık Karabağ Sancağı’ ile birleştirip ‘Ermeni saltanatı’ oluşturmak istendiği” belirtilmiştir³⁵.

Değerlendirme ve Sonuç

Bilindiği üzere Rusların Kafkasları işgaline kadar tarihin hiçbir döneminde Ermenileri buralarda toprakları ve devletleri olmamıştır. Ermeni kaynaklarına göre, “*Güney Kafkasya’nın en eski milletlerinden biri Ermeniler ve “Büyük Ermenistan” toprakları, Karadeniz’den Hazar denizine kadar uzanır.”* Bu akıl dışı ve bilimsellikten uzak görüşün iki amacı vardır:

1. *Ermenilerin kendilerine olan güveni sağlamak*
2. *Tecavüzkâr tavırlarına bilimsel kılıf giydirmek*

Ermeni kilisesinin olaylar ile irtibatı o kadar çok sarih olarak kaynaklar intikal etmiştir ki, fikir yürütmeye bile gerek kalmamaktadır. Ermeni kilisesinin mevcudiyetini koruyabilmesi için bir kuvvete, bir devlete ihtiyacı vardı. Böylece Ermeni devleti fikrini ortaya atan doğrudan Ermeni milleti değil, Ermeni kilisesidir. Ermeni Boyacıyan ve Pastırmacıyan da “*Armen Garo*” ismiyle bilinen Osmanlı mebusu Karakin Pastırmacıyan, Ermeni komiteleri ve reislerinden “*Tro Heço*” taraflarından teşkil olunan çeteye dâhil olmuş ve sözü geçen reisler ile birleşerek Rusya tarafından silahlandırılmış ve Ermeni gönüllülerinin başında bulunarak Anadolu ve Kafkaslarda Müslümanlara karşı savaşmıştır³⁶.

35 Memmed Seyid. Ordubadi, **Qanlı İller**, Bakı 1991, s. 32.

36 Uluslararası güçlerin Osmanlı topraklarındaki Ermenileri bu ülkeyi zayıflatmak amacıyla isyan çıkartmaları noktasında örgütlemeleri de önemlidir. Bu uluslararası güçlerin başında hiç kuşkusuz Rusya, İngiltere, ABD, Fransa, Almanya ve İran geldiği de bilinmektedir. Osmanlı Devleti askeri ve içteki buhran sebebiyle güçten düşmüştür. Bunu fırsat bilen Batılı ülkeler Rusya’nın da iştiraki ile önce Yunanistan’ın istiklalini sağlamış, ardından İran’dan sonra Osmanlı’ya da galip gelen Rusya, bu sefer İran’ın desteğini alarak Kafkaslarda tampon bölge olarak Ermenistan’ı kurmuşlardır. Daha sonra Ermenistan denen eski Türk yurdunu (*Batı Azerbaycan*) Osmanlı ve Azerbaycan’a karşı adeta bir yargılama üssü

Büyük Devletlerin Kafkasya'daki Ermeni Siyaseti (Kafkasya'daki Ermeni Olaylarına Işık Tutan Bir Arşiv İncelemesi 1910-1920)

Osmanlı-Rus savaşında kandırılarak Rusya'ya götürülüp öldürülen 100 bin Ermeni'den ve günümüzde iktisadi buhran vadisinde pençeleşen Ermenistan'daki olaylar zincirinin baş sorumlusu yine Rusya'nın olduğunu görmekteyiz³⁷. Öte yandan Ermenistan'ı idare eden, ayakta tutan, kıskırtan AB, ABD ve Moskova'daki Ermeni lobisi ve bu ülkelerdeki kilise faktörü olduğu da bilinmektedir. Kanaatimize göre Rusya, Ermenileri kullanarak ve destek vererek gizli emellerini ve Erivan politikasını ortaya koymuştur. Rusya tarihen soğuk ülkelere sığmayan büyük dünya devleti olmak içinde sıcak denizlere inmek isteyen bir ülkedir. Çar Rusya'sının çökmesi, daha sonra SSCB'nin bunun yerini alması ve 70 yıl sonra yıkılmasıyla son vuku bulan olaylar bile neticeyi değiştirmemiştir. Ruslar Çar döneminden devam eden geleneği bozmamıştır, aksine daha da ileri götürmüştür.

1913 Haziran ayında, Doğu Anadolu ve Kafkaslarda büyük bir Ermeni vilayetinin kurulması için teşebbüse geçen "*Büyük Devletler*", burasını beş yıl süreyle Hıristiyan bir valinin yönetmesini kabul etmişlerdir. Ayrıca Hıristiyan ve Müslümanların eşit olarak temsil edileceği bir meclis kurulacaktı. Böylece nüfusun % 85'ni oluşturan Müslümanlar yabancı devletlerin güdümünde % 15 azınlığın insafına terk edilecekti. Kaldı ki bu vilayet bugünkü 28 vilayeti, yani Anadolu'nun üçte birini kapsıyordu. Boğazları işgal komisyonunun işe başladığı 8 Şubat 1913 tarihinde yapılan Osmanlı-Rus antlaşmasıyla bölgeye iki Batılı genel vali atanmıştı. Her ay 400 altın tutarındaki maaşları da Osmanlı Devleti tarafından ödenecekti. Bunlardan Norveçli Binbaşı Hoff Van-Bitlis-Diyarbakır bölgesine, Hollandalı Westenek ise Trabzon-Erzurum-Sivas bölgesine müfettiş olmuşlardı. Ne var ki, bu antlaşmalarla Rusya'nın

ve bir nifak merkezi olarak kullanmaya başlamışlardır. Tampon bölge olarak kurulan ve merkezi Erivan olan Ermenistan'da demografik yönden oldukça enteresan bir yapı ortaya koyuyordu. Mehmet Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, TTK yay., Ankara 1996, s. 26-30; Bkz: Beşir Mustafayev, "Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'daki Faaliyetleri (1905-1920)", **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi**, İzmir 2009.

37 Bkz: H. Celal Güzel, "Ermeni Sorununa Genel Bir Bakış", Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu, **Yeni Türkiye Ermeni Özel Sayısı**, Ankara 2001, s. 12-13.

Doğu Anadolu'daki menfaatleri bir anlamda Büyük Devletler tarafından kabul ediliyordu ki, Rusya'nın Dışişleri Bakanı Sazanov, 26 Mayıs 1914 günü, “*Aksi halde Ermenileri isyana sürükleyerek doğrudan müdahale edeceklerini*” basına açıklama vermişlerdir. Bu açıklama işgal komisyonunun çalışmalarını tamamlamasıyla endişelerini arttırmıştı. Özetle 1918 yılında ortaya çıkacak durum aslında 1913–1914 yıllarında planlı bir biçimde hazırlanmıştı³⁸.

Ekonomik nedenlerle kesinleşen Ermeni sorunu Rusya ve İngiltere gibi büyük ülkelerin müdahalesiyle iyice büyüdü. Zira Ermeni Devletinin kurulmasında sadece Rusya değil, diğer ülkeler de yardımcı olacaktı³⁹. Osmanlı topraklarında yıkıcı politikanın baş kimyageri olan ünlü General İngatieff'in takipçileri tarafından ustaca kullanılan “**çarlık zehri**”, bütün devletlerarası politikayı etkilemiştir. Ermeniler bunun için Rus işgalini en etken garanti olarak karşılıyorlar⁴⁰.

Kafkaslar'da, Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan, Rusya-Ermenistan, ABD-Batı'nın ortak çıkarlarını dikkate alırsak bu bölgede istikrarın tesisinin ne kadar zor olduğunu bir kere görebiliriz. Özellikle iktisadi ve askeri alanda daha hırslı ve daha hızlı hareket eden Rusya'nın bölgede İran dâhil olmak üzere kendisine ortak veya rakip olabilecek hiçbir güç istemediği de açıkça görülüyor. Şimdiye kadar varlığı önemsenmeyen ve muhtemel etkileri görmezden gelinen Avrasya Birliği'ni tesis etme girişimini kendi siyasi ve askeri yöntemleriyle devam ettiren Rusya, Ermenistan yoluyla Kafkasya'da daha farklı bir politika izlediği görülmektedir.

Dünya haritasında iktisadi, idari ve siyasi şeklinin değişmesine göre Kafkasya ile mukayese edilebilecek ikinci bir ülke yoktur. Günümüzde ise

38 Musa Qasimov, **Birinci Dünya Muharebesi İllerinde Büyük Devletlerin Azerbaycan Siyaseti (1914–1918)**, c. I, Bakı 2000, s. 75-85.

39 Gurko V. Kravjin, “Büyük Sovyet Ansiklopedisinde Ermeni Sorunu”, **Tarihten Güncelliğe Ermeni Sorunu, Tahliller-Belgeler-Kararlar**, İstanbul 2007, s. 140-141

40 Edgar Granville, **Çarlık Rusyası'nın Türkiye'deki Oyunları (Ermeni Meselesine Işık Tutan Bir İnceleme)**, Ankara 1967, s. 13-15-78-79.

Büyük Devletlerin Kafkasya'daki Ermeni Siyaseti (Kafkasya'daki Ermeni Olaylarına Işık Tutan Bir Arşiv İncelemesi 1910-1920)

Kafkaslarda hem yerel coğrafyasından hem de jeopolitik bakımdan merkezi önem taşıyan vaka Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesidir⁴¹.

Sonuç olarak tarihi arşiv belgeleri ve bölgede yaşanan son olaylar gösteriyor ki, sadece kendi çıkarlarını kollayan tüm büyük devletler geçen yüzyılda olduğu gibi günümüzde de Ermeni sorunundan yararlanmaktadır. Ermeni çevreler de görüşlerinin dinlenebilmesi için başta Rusya olmak üzere diğer dış güçlerin desteğine ihtiyaç duymuşlar. Oysa dışarıdan müdahale edilmediği sürece Ermeniler ve Müslüman Türkler karşılıklı hoşgörü içerisinde yaşamasını bilmişlerdir.

Müslüman Türk Dünyası tarihi, ibret ve hisse alınacak kıssalar manzumesidir. Bilindiği üzere tarih tekerrürden ibarettir. Ancak kanaatimize göre eğer tarihten ders çıkarılırsa tekerrür olmaz. Türk devlet ve halkları, yaşanan bu ve bu gibi olaylardan ibret ve hisse alırlarsa başlarına gelen musibetlerle tekrar karşılaşmazlar.

41 Her şeyden önce, Ermenistan için Karabağ bir toprak sorunu değildir. İkincisi, Karabağ Ermenistan için halledilmeyecek bir mesele de değildir. Üçüncüsü, Karabağ Ermenistan'ın hayati derecede önem taşıyan sorunu da değildir. Karabağ, Ermenistan'ın kontrol biçimidir; Azerbaycan, Türkiye ve bütün Kafkasya'yı olduğu gibi. Yurtdışında "sözde Ermeni soykırımının" tanınması için çabalayıp duran Ermeni lobisi, Rusya, Avrupa, ABD, İran ilgili her gücün taraf olmak istediği kontrol mekanizmasıdır. Kısaca gerçek bir kördüğündür. Beşir Mustafayev, "Qarabağ İşğalı Kölgəsində Erməni Diasporunun "Ənənəvi Aprel" Fəaliyyətləri", Sumqayıt Dövlət Universiteti, **Sosyal və Humanitar Elmlər Bölməsi Jurnalı**, c. VII, no. 4, (Aralık 2012), Sumqayıt-Azerbaycan 2012, s. 67-69.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

- **ARDA**, Fond. 894, Siyahı. 10, İş. 69. (*Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi*)
- **ARDA**, F. 894, Siy. 10, İş. 6, Say. 3.
- **ARDA**, F. 894, Siy. 4, İş. 65.
- **ARDA**, F. 897, Siy. 1, İş. 20.
- **ARDTA**, F. 484, Siy. 1, İş. 5. (*Azerbaycan Respublikası Devlet Tarih Arşivi*)
- **ARMDA**, F. 970, Siy. 1, İş. 12. (*Azerbaycan Respublikası Milli Devlet Arşivi*)
- **ARSPİHA**, F. 267, Siy. 8, İş. 259. (*Azerbaycan Respublikası Siyasi Partiler ve İçtimai Hareketler Arşivi*)
- **ATASE** (III. Ordu Mezalim Dosyası, No: 28–29)
- **ATASE**, 2922/512. (*Kafkas Olayları Hakkında İstihbara Raporlarına Esasen*)
- **ATASE** Askeri Tarih Araştırmaları Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, C. II (*Türk Harbi Kafkas Cephesi, Askeri Tarih Bülteni*)
- **BOA**, HR, SYS, 2877/56 (*Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896–1922)*, Cilt: IV, Ankara.
- **RFDTA**, F. 544, L. 13, D. 20. (*Rusya Federasyonu Devlet Tarih Arşivi*)
- **RFDTA**, F. 1405, D. 119.
- **RFDTA**, F. 841, L. 7, D. 290.

Büyük Devletlerin Kafkasya'daki Ermeni Siyaseti (Kafkasya'daki Ermeni Olaylarına Işık Tutan Bir Arşiv İncelemesi 1910-1920)

- **RFDTA**, F. 821, L. 7, D. 220.
- **SBKPA**, F. 461, Senet. 42.446 (*Sovyetler Birliği Komünist Partisi Arşivi*)

2. Telif ve Tetkik Eserler

- ATTAR, Aygün, **Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti**, Ankara 2005.
- CAVADOV, G, **Azerbaycan'ın Azsayılı Xalqları ve Milli Azlıqları**, Bakı 2000.
- EKBER, N. Necef, "Kafkasya'ya Rus Göçleri", **Rey Dergisi**, no 3, (Ocak-Şubat-Mart), Ankara 2000.
- GLİNKA, S. N, **Ermenilerin Azerbaycan'a Köçürülmesi**, Rusya'nın Erzurum'daki Başkonsolosu Mayeviski'nin Qeydleri, Bakı 1995.
- GRANVİLLE, Edgar, **Çarlık Rusyası'nın Türkiye'deki Oyunları (Ermeni Meselesine Işık Tutan Bir İnceleme)**, Ankara 1967.
- GÜZEL, Hasan Celal, "Ermeni Sorununa Genel Bir Bakış", Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu, **Yeni Türkiye Ermeni Özel Sayısı**, Ankara 2001.
- HACALOĞLU, Mehmet, **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul 1976.
- İSMAYIL, Mahmud, **Azerbaycan Tarixi**, Bakı 1993.
- KARTAL Kinyas, **Erivan'dan Van'a Hatıralarım**, Anadolu Basın Birliği Merkezi Genel Başkanlığı, Ankara 1987.
- KRAVJİN, Gurko V, "Büyük Sovyet Ansiklopedisinde Ermeni Sorunu", **Tarihten Güncelliğe Ermeni Sorunu**, Tahliller-Belgeler-Kararlar, İstanbul 2007.

- KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya (1798–1919)**, Ankara 1970.
- McCARTHY Justin, “Bırakın Tarihçiler Karar Versin”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, ASAM Yayınları, Ankara 2007.
- MEMMEDZADE, Mirza Bala, **Ermeniler ve İran**, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı 1991.
- MUSTAFAYEV, Beşir, “Armenian Relations in Iran and the Caucasus Ceography of Outside Forces (1915–1920)”, **Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi**, XIII/51, (Kasım 2011-Ocak 2012), İstanbul.
- MUSTAFAYEV, Beşir, “Ermenilerin Kuzey Azerbaycan’daki Faaliyetleri (1905–1920)”, **Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı**, İzmir 2009.
- MUSTAFAYEV, Beşir, “İlk Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan Petrolünün Ermeni Faaliyetlerindeki Rolü (1918-1920)”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 1, (Nisan 2012), Iğdır 2012.
- MUSTAFAYEV, Beşir “Qarabağ İşğalı Kölgəsində Erməni Diasporunun ”Ənənəvi Aprel” Fəaliyyətləri”, Sumqayıt Dövlət Universiteti, **Sosyal və Humanitar Elmlər Bölmesi Jurnalı**, c. VIII, no. 4, 2012, Aralık 2012, Sumqayıt-Azerbaycan.
- ORDUBADİ, Memmed Seyid, **Qanlı İllər**, Bakı 1991.
- PAŞAYEV, Ataxan, **Açılmamış Schifelerin İzi İle**, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı 2001.
- QASIMOV, Musa, **Birinci Dünya Muharebesi İllerinde Böyük Dövlətlərin Azerbaycan Siyaseti (1914–1918)**, c. I, Bakı 2000.
- QASIMOV, Musa, **Birinci Dünya Muharebesi İllerinde Böyük Dövlətlərin Azerbaycan Siyaseti (1914–1918)**, c. II, Almaniya

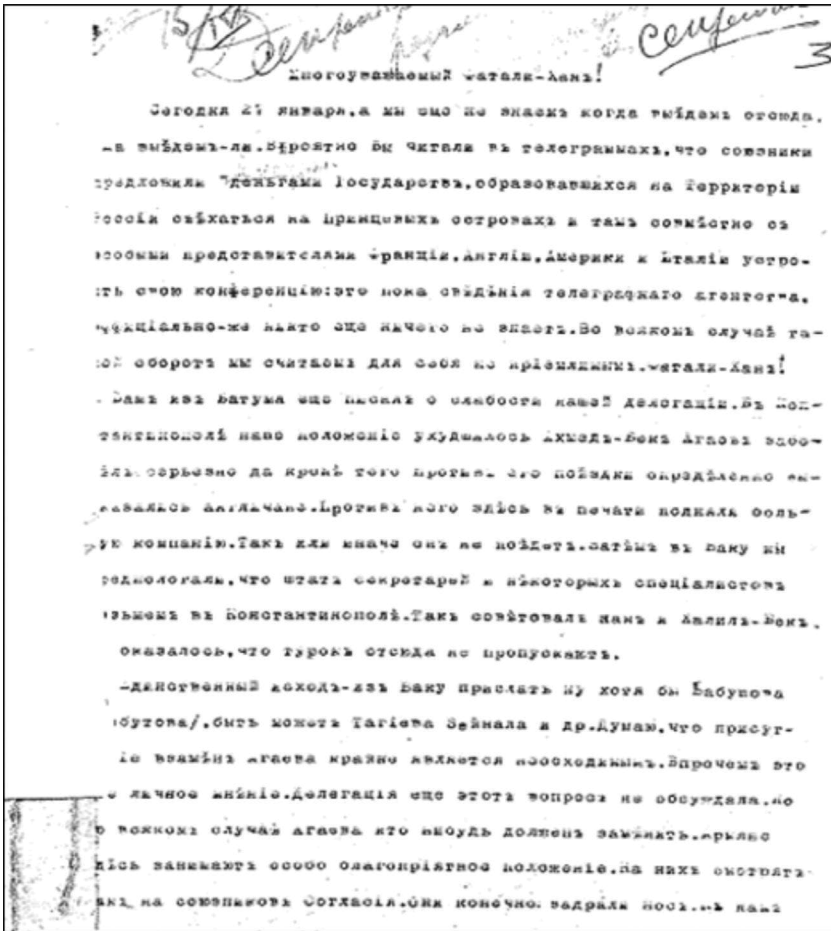
Büyük Devletlerin Kafkasya'daki Ermeni Siyaseti (Kafkasya'daki Ermeni Olaylarına Işık Tutan Bir Arşiv İncelemesi 1910-1920)

Arşivlerinin Çap Olunmuş Senetleri, Bakı Trsz.

- SARAY, Mehmet, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1996.
- SARIAHMETOĞLU, Nesrin, **Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)**, TTK Yayınları, Ankara 2006.
- SÜREYYA, Münir Bey, **Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)**, No: 53, BOA Yayınları, Ankara 2001.
- SWIETOCHOWSKI, Tadeusz, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920**, (Çev. N. Mert), İstanbul 1988.
- TURAN, Ömer, "Amiral Bristol ve Türk-Ermeni İlişkileri Bağlamında Amerika'da Yürütülen Türk Karşıtı Propaganda (1919-1922)", **Uluslararası Askeri Tarih Dergisi**, no. 87, ATASE Yayınları, Ankara 2007, s. 159-164.
- URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1987.
- ZAİM, Sabahaddin, **Türk ve İslam Dünyasının Yeniden Yapılanması**, İstanbul 1998.
- ZEYNALOĞLU, Cahangir, **Muxteser Azerbaycan Tarixi**, Azerbaycan Kitap Palatası, Bakı 1992.

EKLER:

Belge 1: Büyük devletlerin Kafkasya'daki Ermeni faaliyetlerine dair Dış İşleri Bakanı Hacinski'nin Başbakan Feteli Han Hoyski'ye gönderdiği rapor (27 Ocak 1919)

Kaynak: ARDA, 894-10-6-3

Бüyük Devletlerin Kafkasya'daki Ermeni Siyaseti (Kafkasya'daki Ermeni Olaylarına Işık Tutan Bir Arşiv İncelemesi 1910-1920)

Belge 2: İngilizlerin gelişi ile Ermenilerin Cebrail kazasındaki ahaliye karşı hücumlarının artması ve köylerin yağma edildiğine dair belge (1919)

Копия телеграммы изъ Джебраила въ г. Баку Министру
Внутреннихъ Дѣлъ, отъ 01 1919 года, - за № 3

Дополненіе неоднократномъ телеграмма Узднаго Начальника
доподку достоичіе не смотря прибитія Англійской Миссін Гершон
вмѣстѣ условночелныаъ Азербайджанской Республики армяне всоду
ведуть сточленіе на "Станчоніе" чурекъ всодотвнн съ ними му-
сульманскія селенія върѣзываютъ хителнй разграбляютъ имущество
поджигаютъ къ каждой точки что докоситъ о разгромѣ и преданіи
огню мусульманскнхъ селеній раздора Аскерсаръ Налаларъ и пере-
стрѣлки населеніяхъ Кочекду Соба и Аругнхъ точка Мусульманке
Узда нѣтъ зкъ своего Правительства и Национальныхъ Комитетовъ
бстерогаются отъ всякаго контро-паступленія и этимъ видимо поль-
зуются армяне точъ а Арду распоряженія пріостановленія ѣ про-

Kaynak: ARDA, 894-4-65